

ВИДАТНИЙ ЕНТОМОЛОГ М.В. КУРДЮМОВ

М.В. Круть

Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України,

вул. Васильківська, 33, Київ, 03022, Україна.

E-mail: plant_prot@ukr.net

Минуло 130 років від дня народження видатного ентомолога Курдюмова Миколи Васильовича (1885). Наукова діяльність вченого продовжувалась всього лише 10 років, але він зробив значний внесок для розвитку сільськогосподарської ентомології. Протягом цього періоду М.В. Курдюмов був активним учасником усіх наукових зібрань російських ентомологів, зокрема Першого з'їзду діячів із прикладної ентомології та Першого міжнародного конкурсу з розробки та використання пульверизаторів, які відбулися в Києві.

Ентомологічну роботу М.В. Курдюмов розпочав у 1907 р., коли, будучи студентом Київського політехнічного інституту, прийняв запрошення ентомолога І.В. Ємельянова як практикант. М.В. Курдюмову була запропонована робота в Харківській губернії, де він проявив глибокі здібності до наукових досліджень в галузі прикладної ентомології. Головне завдання полягало у вивченні шкідників садів — білана жилкуватого і золотогоза та випробуванні заходів боротьби з ними. Але одночасно з власної ініціативи він вивчав і шкідників поля. Розділ звіту про них зробив досить обґрунтованим.

Другу половину літа 1907 та все літо 1908 рр. М.В. Курдюмов присвятив головним чином вивченню біології озимої совки в Харківській губернії. Результати досліджень були опубліковані окремою брошурою (у списку наукових праць: Курдюмов, 1908б). Ця наукова праця послужила йому дипломною роботою і була визнана радою агрономічного відділення Київського політехнічного інституту видатною за своїм змістом (Знаменский, 1921; Словарь-справочник ..., 1955).

М.В. Курдюмов також цікавився питанням щодо вивчення паразитичних перетинчастокрилих. Початок його ентомологічної діяльності збігся з періодом найбільш активних спроб розробки біологічного методу боротьби з шкідниками з використанням паразитичних комах. Він поставив собі за мету всебічне з'ясування та наукову розробку цього питання. Уже з 1907–1908 рр. став вивчати деяких паразитичних комах у Харківській губернії. Так, він встановив вторинний характер паразитизму *Theronia atalantae* (Hymenoptera, Ichneumonidae) й деяких інших.

Поряд із спостереженнями за окремими паразитами М.В. Курдюмов став здійснювати масове виведення перетинчастокрилих (переважно з родин Ichneumonidae, Braconidae, Chalcididae, Proctotrypidae). Особливої уваги він надавав виведенню паразитів із різних стадій комах-хазяїв. Зібрані матеріали послужили основою колекції шкідливих та корисних комах, яка й донині зберігається в ентомологічній лабораторії Полтавської сільськогосподарської дослідної станції імені М.І. Вавілова.

По закінченні Політехнічного інституту в 1909 р. М.В. Курдюмов здійснив поїздку до Америки. Відвідуючи ентомологічні установи Північної Америки, він цікавився роботами дослідницького характеру, зокрема паразитичних комах. Особливий інтерес у вченого викликав відділ шкідників хлібних злаків в Огайо, де він працював понад місяць, знайомлячись із методикою й постановкою дослідної справи. М.В. Курдюмов відвідав усі найголовніші ентомологічні установи, докладно ознайомився з внутрішньою організацією, дослідженнями й проектами цілого ряду з них. Більше всього часу він присвятив лабораторії по ввозу паразитів непарного шовкопряда та золотогуза.

М.В. Курдюмов був прийнятий до Американської Асоціації прикладних ентомологів, був членом Товариства Діячів із прикладної ентомології й закордонним кореспондентом-співробітником Вашингтонського ентомологічного бюро. До того ж Вашингтонським бюро йому були дані важливі доручення щодо ввозу з Росії в Америку паразитів непарного шовкопряда й золотогуза та досліджень паразитів люцернового довгоносика. Цю роботу було виконано своєчасно (Знаменский, 1921).

Всі основні дослідження М.В. Курдюмова були проведені на Полтавській дослідній станції. Тут він у 1910 р. очолив заново відкритий відділ ентомології, на організацію й обладнання якого потратив багато енергії. Під його керівництвом у відділі були розроблені нові методики досліджень і підведений під них агрономічний фундамент. Цей науковий підрозділ став першим із установ подібного типу в Росії. Уже в перші роки роботи відділ був забезпечений необхідним обладнанням. Були побудовані

інсектарій і вегетаційний будинок, виготовлено політермостат власної конструкції із шістьма камерами різної температури для вивчення її впливу на розвиток комах (Гриб, Чуйко, 1991; Словарь-справочник ..., 1955).

З самого початку на Полтавській дослідній станції М.В. Курдюмов почав займатись як питаннями біології, так і з'ясуванням значення різних господарсько-економічних умов і заходів вирощування культури (строки й способи обробітку ґрунту, строки висівання, наявність різних видів парів) для шкідливих комах. По суті, він обґрунтував започаткований Й.К. Пачоським новий напрям у розвитку сільськогосподарської ентомології — агротехнічний метод обмеження шкідників. У своїх працях часто вказував на те, що пошкоджувана рослина повинна цікавити ентомолога не менше, ніж сама комаха (Васильев, Лесовой, 1996; Федоренко і др., 2013; Словарь-справочник ..., 1955).

Ретельне з'ясування біології мало вивчених і зовсім не вивчених комах було першочерговим для М.В. Курдюмова. Він опублікував ряд праць, що стосувались сисних комах: бересклетової попелиці (*Aphis evonymi* F.), ячмінної попелиці (*Brachycolus korotnevi* Mordw.), пшеничного трипса (*Haplothrips tritici* Kurd.), пустоцвітового трипса (*Haplothrips aculeatus* F.), смугастого трипса (*Aeolothrips fasciatus*), хлібного клопика (*Trigonotylus ruficornis*). Також він провів дослідження плодожерки (*Cydia pomonella* L.), брунькового довгоносика (*Sciaphilus squalidus* Gyll.), хлібних бліх (*Chaetocnema aridula* Gyll., *Ch. hortensis* Geoffr., *Phyllotreta vittula*), льонової блохи (*Aphthona euphorbiae* Schrank).

З перетинчастокрилих шкідників було досліджено декілька пильщиків, що живуть на листках злаків, а також хлібного пильщика (*Cephus pygmaeus* L.). Крім того, вивчено біологію багатьох паразитичних перетинчастокрилих та двокрилих комах.

Роботи М.В. Курдюмова стосовно двокрилих комах, особливо шведської мушки, за широтою охоплення й глибиною порушуваних питань, а також за цінністю й кількістю здобутих даних займають перше місце. До того ж ним було багато зроблено для

вияснення шкідливості шведської мушки (Знаменский, 1921).

Особливу практичну цінність мала опублікована в 1913 р. праця М.В. Курдюмова «Главнейшие насекомые, вредящие зерновым злакам в средней и южной России». В ній автор навів біологічну характеристику понад 70 шкідників зернових культур — саранових, трипсів, черепашок, совок, жуків, мух (гессенської, шведської та ін.), хлібного пильщика та заходи боротьби з ними. Ці шкідливі комахи на той час часто знищували більшу частину врожаю не тільки в Україні, але й у всій чорноземній смузі Росії. Ця наукова праця була першим практичним керівництвом із боротьби з шкідниками злакових культур (Білявський, Круть, 2007; Гриб, Чуйко, 1991).

На початку 1914 р. М.В. Курдюмов під час закордонного відрядження відвідав ентомологічні станції в Фінляндії, Швеції, Норвегії, Данії, Англії, Франції, Італії, Австрії й Угорщини. Найкраще враження викликали у нього станції скандинавських країн як за своєю пристосованістю до місцевих умов, так і за своєю робочою продуктивністю й технічним обладнанням. Одночасно М.В. Курдюмов опрацював колекції по систематиці перетинчастокрилих у головних зоологічних музеях. У Британському музеї він вивчав колекцію, що створив Walker, а у Віденському — колекцію, що створив Förster.

У 1914 р. М.В. Курдюмов багато уваги приділяв вивченню анатомії комах, і головним чином шведської мушки. Він продивився

багато матеріалів, відшукуючи ті чи інші анатомічні відмінності в статевих органах *Oscinella frit* і *O. pusilla*. Дуже цікавився морфологією й анатомією личинок паразитів шведської мушки. В центрі його уваги були два види перетинчастокрилих комах: *Collyria calcitrator* та *Bassus laetotiorius*. Перший вид цікавив своїм оригінальним способом відкладання яєць. Другий, що досліджувався в умовах Полтавщини та Америки, характеризувався різною поведінкою в цих регіонах.

У серпні 1914 р. М.В. Курдюмов добровольцем пішов на фронт Першої світової війни. Поблизу окопів та під час виконання завдань, як розвідника, він продовжував вивчати комах; отримані матеріали надсилав О.В. Знаменському в м. Полтаву з побажаннями обробляти їх. Довідавшись про результати другого ентомологічного з'їзду, виражав свої думки про стан та можливий подальший розвиток вітчизняної ентомології.

У 1917 р. М.В. Курдюмов залишив стройову службу і перейшов у Земський союз. Вільний час віддавав обробці ентомологічних матеріалів. Так, він проаналізував надіслані йому О.В. Знаменським біологічні записи по хлібних цикадах і хлібному пильщику, а також здійснив обробку пошкоджень пильщиком за методом Гаусса і Пірсона. Оброблені матеріали пересилав у м. Полтаву О.В. Знаменському (Знаменский, 1921).

М. В. Курдюмов опублікував 44 праці із сільськогосподарської ентомології. Помер вчений 7 вересня 1917 року.

Список наукових праць М.В. Курдюмова

- Отчет о работах временного энтомолога Н.В. Курдюмова. — Харьков.— 1908а.
 Озимая совка (*Agrotis segetum* Schiff.) в Харьковской губ. по наблюдениям 1907–1908 гг. — Харьков, 1908б. — 31 с.
 Борьба с непарным шелкопрядом в Массачузетсе. Хуторянин. — 1910. — 36. — С. 1448–1449.
 Что делать с озимой совкой. —Хуторянин. — 1910. — 39. — С. 1595–1596.
 Непарный шелкопряд в лесах южной России. — Хуторянин. — 1910. — 43. — С. 1768–1769.
 О выставке садоводства в Париже.— Хозяйство. — 1910.— 24.
 Некоторые черты организации прикладной энтомологии в Соединенных Штатах Северной Америки. — Хозяйство. — 1910. — С. 572–574.
 Опрыскивание деревьев серно-известковой смесью против червецов и щитовок. — Хозяйство. — 1911. — С. 248.

- Как синицы проводят зиму. — Хуторянин. — 1911. — № 16.
- Борьба с плодовой тлей в Северо-Американских Штатах. — Хуторянин. — 1911. — № 18.
- Данные о перепончатокрылых паразитах, выведенных в последнее время на киевской энтомологической опытной станции. — Хозяйство. — 1911. — С. 713–716.
- О роли паразитических и хищных насекомых в борьбе с вредителями. — Известия Политехнического Института. — 1911.
- 1). Программа работ энтомологического отдела Полтавской Сельско-Хозяйственной Опытной станции. 2). К биологии бересклетовой тли (*Aphis evonymi* F.). Труды Полтавской Сельско-Хозяйственной Опытной Станции. — Полтава. — 1911. — 1. — 26 с., 6 табл.
- Ячменная тля (*Brachycolus korotnevi* Mordw.). Труды Полтавской Сельско-Хозяйственной Опытной Станции. — Полтава. — 1911. — 5. — С. 1–27, 2 табл.
- A new genus and two new species of Trichogrammatidae (Hymenoptera, Chalcididae). Новый род с двумя видами сем. Trichogrammatidae. — Русск. Энт. Обозр. — 1911. — 11. — С. 434–435.
- О некоторых паразитах озимой совки (*Agrotis segetum* Schiff.). — Русск. Энт. Обозр. — 1911. — 11. — С. 48–52.
- Об американском гусеничном клее тангль-фут. — Хуторянин. — 1912. — 18–19. — С. 1768–1769.
- К вопросу о приманочных посевах. — Хуторянин. — 1912. — 21.
- К вопросу о ранней вспашке и лущении стерни. — Южно-Русск. Сельско-Хоз. Газ. — 1912. — 48.
- One new species of *Tetrastichus* (Insecta, Hymenoptera) from the Crimea. Новый вид *Tetrastichus* из Крыма.
- Состояние вопроса об утилизации паразитических и хищных насекомых в целях борьбы с вредителями. — Хозяйство. — 1912. — С. 1101–1103, 1129–1136, 1157–1165.
- Новый семяед на клевере (*Eurytoma (Bruchophagus gibbus)* Wob.). — Энт. Вестн. — Киев, 1912. — 1. — С. 26–88.
- Особенности превращения у колбоногих насекомых. — Энт. Вестн. — Киев, 1912. — 1. — С. 89–96.
- Hymenopteres parasites nouveaux ou peu connus. Новые или мало известные паразитические перепончатокрылые. — Русск. Энт. Обозр. — 1912. — 12. — С. 223–240.
- Six new species of chalcid flies parasitic upon *Eriococcus grenni* Newstead. Шесть новых видов хальцидид, паразитирующих на *Eriococcus grenni*. — Русск. Энт. Обозр. — 1912. — 12. — С. 323–335.
- Два трипса из рода *Anthothrips*, вредящие хлебным злакам. — Труды Полтавской Сельско-Хозяйственной Опытной Станции. — Полтава, 1912. — 6. — С. 1–14.
- Два новых вредителя хлебных злаков. — Тр. Полтав. Сельско-Хоз. Опытн. Станции. — Полтава, 1912. — 7. — С. 1–12.
- Synonymic note on Some *Trichogrammatidae*. Синонимическая заметка о некоторых *Trichogrammatidae*. — Русск. Энт. Обозр. — 1912. — 12. — С. 233.
- Птеромалиды (Pteromalidae), паразитирующие на гессенской мушке (*Mayetiola destructor* Say). — Энт. Вестн. — 1913. — 1. — С. 1–4.
- Предисловие к работе «И.В. Никитина» Плодовая тля по данным Полтавской Сельско-Хозяйственной Опытной Станции (1911–1912). — Труды Полт. Сельско-Хоз. Опытн. Станции. — Полтава, 1913. — 16.
- Notes on Pteromalidae (Hymenoptera, Chalcididae). Заметки о Pteromalidae. — Русск. Энт. Обозр. — 1913. — 13. — С. 1–24.
- One new aphid feeding braconid. Новый браконид, паразитирующий на тлях. — Русск. Энт. Обозр. — 1913. — 13. — С. 25–26.
- Главнейшие насекомые, вредящие зерновым злакам в Средней и Южной России. — Полтава, 1913. — 119 с., 7 табл.

- Дополнительные заметки по биологии пустоцветного и пшеничного трипсов. Труды Полт. Сельско-Хоз. Опытн. Станции. — Полтава. — 1913. — 18.
- Заметки о европейских видах рода *Aphelinus*, паразитирующих на тлях. — Русск. Энтномол. Обзор. — 1913. — 13. — С. 266–279.
- Заметки о Tetrastichini. — Русск. Энтномол. Обзор. — 1913. — 13. — 243–256.
- Особенности развития *Collyria calcitrator*. — Труды 1-го всеросс. съезда деятелей по прикладной энтомологии в г. Киеве в 1913 г. — Киев, 1913. — С. 94–96.
- К вопросу о направлении работ энтомологических станций. — Ibidem. — С. 84–93.
- Влияние повреждения яровых хлебов шведской мушкой и яровой мухой (*Adia curvicanda* Zett) на рост и урожай растений. Массовое появление лугового мотылька. — Хуторянин. — 1913. — 2.
- Яровая муха (*Adia genitalis* Schnabl). Озимая муха (*Leptohylemyia coarctata* Fall). — Труды Полт. Сельско-Хоз. Опытн. Станции. — Полтава, 1914. — 21. — С. 41–43.
- A new genus and species of Aphelininae. — Журнал Прикладной Энтномол. — Киев, 1916. — Т. I., 1. — С. 80–81.
- Земляные блохи, вредящие хлебным злакам. 1. Полосатая хлебная блоха (*Phyllotreta vittula* Redtb). 2. Стеблевые хлебные блохи (*Chaetocnema aridula* Gyll и *Ch. hortensis* Geoffi). — Труды Полт. Сельско-Хоз. Опытн. Станции. — Полтава, 1917. — 29. — С. 1–56.
- Синяя льняная блоха (*Aphthona euphorbiae* Schrank). Труды Полт. Сельско-Хоз. Опытн. Станции. Полтава. 1917 г., 30 (1–26).

Список цитованої літератури

- Васильев В.П. История защиты растений от вредителей и болезней в Украине / В.П. Васильев, М.П. Лесовой. — К.: Аграрна наука, 1996. — 131 с.
- Білявський Ю.В. Колекції комах 100 років / Ю.В. Білявський, М.В. Круть // VII з'їзд Українського ентомологічного товариства: тез. доп. (Ніжин, 14–18 серпня 2007 р.). — Ніжин: УЕТ, 2007. — С. 14.
- Гриб Н.И. Полтавская орденa Трудового Красного Знамени Сельскохозяйственная опытная станция им. Н.И. Вавилова / Н.И. Гриб, В.К. Чуйко. — К.: Лыбидь, 1991. — 232 с.
- Федоренко В.П. Энтномологія / В.П. Федоренко, Й.Т. Покозій, М.В. Круть / Під ред. академіка В.П. Федоренка. — К.: Фенікс, Колобіг, 2013. — 344 с.
- Знаменский А.В. Николай Васильевич Курдюмов и его роль в развитии прикладной энтомологии в России / А.В. Знаменский // Известия отдела прикладной энтомологии. Том 1 / Под ред. проф. В.П. Поспелова. — Пб.: ГИЗ, 1921. — С. 46–61.
- Словарь-справочник энтомолога / Н.Г. Берим, Г.Я. Бей-Биенко, Б.А. Брянцев и др./ Под общ. ред. В.Н. Щеголева. — М. — Л.: Сельхозгиз, 1955. — 451 с.